

HOCA AHMED YESEVÎ VE MUHÎTİ

Prof.Dr. Mehmet Necmeddin BARDAKÇI
SDÜ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

Türklerin İslâmlaşma sürecinde yeni bir dönemi başlatan Ahmed Yesevî, şâirlik yönünden daha çok ahlâkçılığı ile öne çıkmış ihlâslı bir sūfidir. Kur'an mesajının ve Hz. Muhammed (sav)'in güzel ahlâkının toplum tarafından özümsemekle yaşanır hale gelmesini hedeflemiştir. Sadece tasavvufî şiirlerden oluşan hikmetleriyle değil, Türklerin İslâmlaşma sürecinde oluşturduğu tasavvuf mektebi ile onların ruhlarında derin izler bırakmıştır. Onun tasavvufî düşünceleri ile oluşan ve pratik ahlaki yaşanır hale getiren Türk sūfilîği, felsefî fikirlerden uzak basit ve sade dinî ve ahlâkî esasları telkin etmesi yönüyle eski Hind ve İran akidelerinin tesiriyle oluşan İran sūfilîğinden farklıdır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, ahlâk, erdem, tasavvuf, tarikat.

ABSTRACT

Hodja Ahmed Yesevi and His Surroundings

Abstract: Ahmed Yesevi initiated a new era in the Islamization process of the Turks. He is honest-to-God and specialized in morality in terms of poesy. His aims were the internalization and the experience of the Quran message and the morality of the Prophet Muhammad by the society. Not only with the mysteries in the Sufi poetry, but also he left deep traces in the souls of Turks by forming Sufi school in their Islamization process. Turkish Sufism, formed with his mystical ideas, made practical ethics habitable. Also, being far away from philosophical ideas and suggesting simple religious and moral aspects make Turkish Sufism different from Iran Sufism, which is formed by the influence of ancient Indian and Iranian belief.

Key Words: Ahmed Yesevi, morality, virtue, mysticism, religious order.

GİRİŞ

İslâmiyet'in X. yüzyılda Türkler arasında genel kabul görmesinden önce hem yerleşik hem de göçebeler arasında çok çeşitli dini inanışlar vardı. Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar geniş bozkırlarda yaşayan konargöçerler genellikle Geleneksel Türk Dini olan Şamânîliğe mensuptu. Doğu Türkistan, Mâverâünnehir ile Hazarların ülkesinde Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Hristiyan Nestüriliği gibi dinler görülmekteydi. Türklerin bu kadar değişik dinlere mensup olmalarının geri planında Göktürklerden sonra onları büyük bir siyasi birlik etrafında birleştiren devletlerinin olmayışı ile uçsuz bucaksız bozkırlarda

yaşamaları bulunmaktadır.¹

İslâmiyet'in Orta Asya bozkırlarında kalıcı yayılmasıyla Abbâsîlerin Mâverâünnehir'deki ilmî ve ticarî faaliyetleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Fütüvvet ve melâmet anlayışlarının doğup geliştiği IX-X. yüzyıllar, İslâmiyet'in bütün kurumlarıyla bu geniş bozkırda hâkimiyet kurduğu dönemdir. Mâverâünnehir'i bir ilim ve ticaret merkezi yapan müslümanlar, hem fetihler hem de ticaret kabilelerine katılan âlim ve şeyhlerin seyahatleri sayesinde sınırlarını genişleterek göçebe Türkmenler arasında İslâmiyet'i yaymaya başlamışlardır. Nişâbur, Merv, Buhara ve Semerkand medreselerinde yetişen ilim ve tasavvuf erbabı dervişler ticaret kervanlarına karışarak göçebelere İslâmiyet'in esaslarını öğretmişlerdir. Kendi milletine mensup bir kısım insanların Müslüman olması diğer Türk kabilelerinin de İslâmiyet'e girmesini kolaylaştırmıştır. Orduların yapmadığı dini yayılmayı ticaret kervanları ile beraber seyahat eden bu dervişler ve din adamları yapmıştır.² Tasavvuf zümrelerinin Türklere İslâmiyet'i benimsetmelerinde bölgedeki dinlerin ortak özelliğinin mistik unsurlar taşımaları arasında yakın bir ilişki vardır. Bu durum onların tasavvuf kanalıyla Müslüman olmalarını kolaylaştırmıştır.³

Türkistan'ın İslâmlaşmasında önemli bir misyon üstlenen ilk İslâm zâhidleri arasında Horasan Melâmetîliğinin öncülerinden İbrahim Edhem (ö.161/777), Abdullah b. Mübarek (ö.181/797), Fudayl b. İyaz (ö.187/803) ve Şakîk-ı Belhî (ö.193/808) gibi zâhidler bulunmaktadır. Bunları III/IX. yüzyılda tasavvufî anlayışın sistemleşmeye başlamasından itibaren ilk Melâmetîler arasında öne çıkan zâhid ve sûfîler takip etmiştir. Onların terbiyesinde yetişen Baba Fergânî,⁴ Ebu'l-Hasan Bûşencî (ö.348/959),⁵ Muhammed Ma'sûk et-Tûsî, Emir Ali Âbû, Ebu Kâsım Gürgânî (ö.450/1058)⁶ ve Lokman Serahsî⁷ gibi şeyhler Türklerin İslâmlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Nitekim ilk Müslüman Türk âlim, gâzi ve zâhidi Abdullah ibn Mübârek, bir yıl ticaret, bir yıl gazâ yaparak bir yıl da Merv'de kurduğu zâviyede öğrenci okutarak bu sürece katılmıştır.⁸ İlk zâhidlerden Şakîk-ı Belhî bu gayeleri gerçekleştirmek üzere 193/808 yılında Türk illerine yapılan bir gaza sırasında Evliyâ Ata ile Çû nehri arasında yer alan Kulan'da

¹ Turan, Osman, "Türkler ve İslâmiyet", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı: 4, Ankara 1946, s. 458, 462-463.

² Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969, c. I, s. 147-148; Cahen, Claude, *İslâmiyet*, çeviren: E. Nermi Erendor, Ankara 1990, s. 233.

³ Şeker, Fatih M., *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara 2010, s. 96-112.

⁴ Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çeviren: Lâmiî Çelebi, hazırlayanlar: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, 2.baskı İstanbul 1998, s. 427.

⁵ es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, tahkik: Nureddin Şerîbe, Mısır 1986, s. 458; Câmî, a.g.e., s. 370; Attâr, Ferideddin, *Tezkiretül'-Evliyâ*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. baskı İstanbul 1991, s. 537; İbn Mülâkkin, *Tabakâtü'l'-Evliyâ*, 3. baskı Kahire 1994, s. 252.

⁶ Câmî, a.g.e., s. 454-457.

⁷ Câmî, a.g.e., s. 421-423.

⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahkik: Ahmed Abdülvehhâb Fetih, Kahire 1994, c. X, s. 192.

şehid olmuştur.⁹ Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922), göçebe Türklerin İslamlaşması için Bağdat'tan çıktığı iki ayrı seyahat esnasında Horasan, Mâverâünnehir ve Çin sınırına kadar Türk illerindeki ribatları dolaşarak Tibet'e kadar gidip halkı İslâmiyet'e davet etmiştir.¹⁰ Menkıbeye göre Satuk Buğra Han, 333/944 yılında İslâmiyet'i Türkler arasında yaymaya çalışan Ebu Nasr es-Sem'anî adlı dindar bir tüccarın telkin ve teşvikiyle Müslüman olmuştur.¹¹ İslâmiyet'i dar kalıplar içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mânâ ile anlayarak telkin eden bu zâhid ve dervişlerin gayretleri neticesinde 308/921'de İdil (Volga) Bulgar Hanlığı, 333/944'te Karahanlılar ve 349/960'ta Selçukluların kurucusu Selçuk Han İslâmiyet'i benimseyerek Buhara ve Harezm'den din adamı istemiştir. Bu süreçte otoritesini önemli ölçüde yitiren Abbasîlerin herhangi bir askerî zorlaması olmamıştır.¹² 349/960 yılında Oğuzlardan 200 000 çadır halkının Müslüman olmasıyla¹³ İslâmiyet X. yüzyılda Mâverâünnehir'de tamamen yerleşmiş, XII. yüzyılda Ahmed Yesevî'nin ortaya çıktığı zaman Türkistan'da sûfî menkıbeleri geniş kitlelere ulaşmıştır. Türklerin büyük küteller halinde İslâmiyet'e giriş sırrını Hakana itaat anlayışında aramak gerekir. Bu anlayış tasavvufta mürşid-mürîd ilişkisi şeklinde gelişerek yeni bir boyut kazanmış ve Türklerin tasavvuf kanalıyla İslâmiyet'i benimsemelerini anlamlı hale getirmiştir.

1. Ahmed Yesevî

Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan'ın Sayram kasabasında doğmuştur. Bugün Kazakistan sınırları içinde bulunan Sayram, Türkistan'ın Aksu Sancağına bağlı ve Aksu'nun 176 km. kuzeydoğusunda Tarım Irmağının yakınında bir kasabadır. Babası Türkistan sûfilerinden İbrahim Efendi, annesi ise babasının halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hanım'dır. Yedi yaşlarında iken annesi ve babası öldüğü için ablası Gevher Şehnaz tarafından büyütülmüş ve daha sonra da onunla birlikte Yesi'ye gidip yerleşmiştir.¹⁴ Doğum tarihi bilinmeyen Ahmed Yesevî'nin, Şeyh Yusuf Hemedânî (ö.535/1140)'nin halifelerinden biri olduğu ve yüzyıldan fazla ömür sürdüğü göz önüne alındığında onun XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında doğduğunu söylememiz mümkün görünmektedir.¹⁵

Ahmed Yesevî, ilk tahsiline Oğuzhan tarafından başkent olarak kullanılan ve önemli bir şehir olan Yesi'de başlamıştır. Küçük yaşta dini ilimleri tahsil

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, tahkik: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut 1987, c. VII, s. 370.

¹⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, Mısır 1931, c. VIII, s. 112-113; Sem'anî, *el-Ensâb*, Beyrut 1980, c. IV, s. 278-279.

¹¹ Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s. 147-149. Bu eserin 147-187 sayfaları arasında yer alan Satuk Buğra Han Destanı, İslâmiyet'in bozkırdaki Türk topluluklarına sûfî dervişler vasıtasıyla ulaştığını gösteren ilk belgelerden biridir.

¹² Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, yayına hazırlayan: K.Yaşar Koprıman-A.İsmail Aka, Ankara 1975, s. 87 vd.

¹³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. V, s. 267.

¹⁴ Hazînî, *Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr*, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995, s. 32, 41.

¹⁵ Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara 1983, s. 14-15.

ederken Arslan Baba'dan tasavvufi bilgiler edinmiştir.¹⁶ Arslan Baba'nın vefatından sonra, bu sıralarda Selçuklulara tâbi bir devlet olan Karahanlıların idaresindeki ve Hanefî mezhebine mensup zengin bir aile tarafından yönetilen bölgenin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buhara'ya gitmiştir. Büyük şöhrate sahip Buhara medreselerinde başta Şeyh Yusuf Hemedânî¹⁷ olmak üzere Hanefî âlimlerden ders alarak bilgilerini zenginleştirmiştir.

Ahmed Yesevî, babasının bir sûfî olması sebebiyle çocukluğundan itibaren tasavvufî bir çevrede yetişmiştir. Erken yaşlarda bazı tasavvuf bilgileri edindiği Arslan Baba'nın dışında onun tasavvufî eğitiminde büyük emeği bulunan iki isim dikkat çeker. Bunlar; Şeyh Yusuf Hemedânî ve Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'dir (ö.632/1234). Ahmed Yesevî, Şeyh Yusuf Hemedânî'nin Merv, Herat, Buhara ve Semerkand gibi bölgenin şehirleri başta olmak üzere Horasan ve Türkistan coğrafyasında seyahat ettiği sıralarda Buhara'ya geldiğinde kendisine tabi olmuştur.¹⁸ Onun bir kişinin şeyhine kırk yıl hizmet etmeden şeyhlik davasına girişmemesi gerektiğini belirtmesi,¹⁹ Yusuf Hemedânî ile uzun süre birlikte olduğunun bir işareti kabul edilebilir. Çünkü sûfî gelenekte 40 sayılı mânevî olgunluğa ulaşmak için hazırlık safhasını ifade etmektedir.²⁰

Ahmed Yesevî, ilim tahsili için gittiği Buhara'da Şeyh Yusuf Hemedânî'den Hanefî fıkıhını öğrenmenin yanı sıra onun sûfî yoluna intisap ederek halifesi konumuna yükselmiştir. Yusuf Hemedânî'nin yanında tasavvuf eğitimi tamamlandıktan sonra onunla birlikte bölgede seyahat ederken Orta Asya ve Horasan halklarını gözlemleyip tanıma fırsatı bulmuştur. Böylece onlara karşı nasıl bir eğitim sisteminin etkili olacağına da farkına varmıştır. O bir hikmette, gurbet olarak nitelendirdiği ve olgunluğunu sağlayan Horasan, Şam ve Irak'taki seyahatlerini, Hz. Yusuf'un Kenan diyarından ayrılışına ve Hz. Muhammed'in (sav)

¹⁶ Eraslan, a.g.e., s. 69, hikmet: II/15.

¹⁷ Şeyh Yusuf Hemedânî, Hemedan'ın Buzenecird Köyü'nde doğmuştur. Gençliğinde 460/1068 yılından sonra Bağdat'a giderek Şeyh Ebu İshak Şirâzî (ö.476/1083)'nin ders halkasına katılarak fıkıh ve kelam başta olmak üzere dini ilimleri üst düzeyde öğrenmiştir. Câmi, a.g.e., s. 521. Bağdat'ta bulunduğu sırada Hatib Bağdadî (ö.463/1071)'nin de aralarında bulunduğu birçok âlimden hadis dinlemiştir. Bir süre sonra tasavvufa meylederek Abdullah Cüveynî, Hasan Simnânî ve Ebu Ali Farmedî (ö.477/1084)'nin sohbetlerine katılıp hizmet etmiştir. Şeyh Yusuf Hemedânî, tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra özellikle Merv ve Herat'ta insanları irşadla meşgul olmuştur. Bununla birlikte ömrünü ilim öğretmek ve tasavvufî ahlâkı yaşanır hale getirmek için harcayan Yusuf Hemedânî, Merv, Herat, Buhara ve Semerkand gibi bölgenin şehirleri başta olmak üzere Horasan ve Türkistan coğrafyasında seyahat etmiştir. Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 8. baskı Ankara 1993, s. 66; Tosun, Necdet, *Bahaeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2003, s. 38-39.

¹⁸ Köprülü, a.g.e., 66; Eraslan, a.g.e., s. 16-19.

¹⁹ Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII, İstanbul 1977, s. 74; Hazîni, a.g.e., 66-68. *Fakr-nâme*'nin Ahmed Yesevî'ye ait olmadığı şeklinde bazı ifadeler olmakla birlikte muhteva olarak Yesevî menakıpnâmeleri ve *Divân-ı Hikmet* ile benzerlik taşıması bu eserin de Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu göstermektedir. Güzel, Abdurrahman, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, 3. baskı Ankara 2008, s. 82.

²⁰ Schimmel, Anna Maria, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, çeviren: Ergun Kocayiyik, İstanbul 2001, s. 283.

Mekke'den Medine'ye hicretine benzetmiştir.²¹

Divân-ı Hikmet'teki ifadeler ile menkıbelerdeki bilgiler birleştirildiğinde Ahmed Yesevî'nin Şeyh Yusuf Hemedânî dışında başka şeyhlerden de istifade ederek tasavvufî bilgilerini pekiştirdiği, birden fazla tarikat silsilesine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Ahmed Yesevî, tasavvufî seyr ü sülûkunu anlattığı hikmetlerinde, bazı rûhî tecrübeleri yaşadığını ifade etmektedir. Özellikle onbir yaşına kadar olan devrede yaşadığı yüksek tasavvufî tecrübeler ile soyut düşüncelerin bir çocuk tarafından kavranması mümkün olmadığından bunları tasavvuf geleneğinde bir şeyhe intisap etmeyi ifade eden ikinci doğumla açıklamak gerekmektedir. Sâlik açısından şeyh mânevî baba kabul edildiği için, sülûk süreci de ikinci bir ömür olarak nitelendirilmektedir.²²

Tasavvuf geleneğinde bir müridin birden fazla şeyhten icâzet alması mümkündür. Bu açıdan Ahmed Yesevî'nin zamanındaki başka şeyhlerden de icâzet almış olması yadırganmamalıdır. Divan-ı Hikmet'te yer alan bazı mısralardan hareketle 120, 125 veya 133 yıl yaşadığı ifade edilen²³ Ahmed Yesevî'nin sadece bir şeyhe hizmet etmediği, kemâle ulaşmada kendisine rehber olarak seçtiği birden fazla tasavvuf önderinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda halîfesi Sûfî Muhammed Dânişmend'in şeyhinin sözlerinden ve nasihatlerinden oluşan *Mir'âtü'l-Kulûb* adlı risâlesi²⁴ ile Mevlânâ Hüsâmeddîn Allâme-i Sıgnâkî (ö.711/1311)'nin *Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî* adlı eseri²⁵ bize ışık tutmaktadır. Ahmed Yesevî'nin şu mısraları kemâlâta ulaşmada Arslan Baba ve Hızır'ın yanı sıra başka şeyhlerinin de olabileceğinin bir işaretidir:

*Yedi yaşta Arslan Baba'm arayıp buldu;
Gördüğünü her sırrı perde ile sarıp örttü;
Allah'a hamd olsun, gördüm dedi, izim öptü;
O sebepten altmış üçte girdim yere.²⁶
Ben yirmi yedi yaşta pîri buldum;
Gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm;
Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.²⁷
Otuz birde Hızır Baba'm mey içirdi;
Vücudumdan Azâzil'i tamamen kaçırđı;
Tutkun oldum, günahlarımı Hak geçirdi;
Ondan sonra Hak yoluna saldı dostlar.²⁸*

İ
S
T
E
M
18/2011

²¹ Eraslan, a.g.e., s. 101, *Hikmet*, VIII/3-4.

²² Cebecioğlu, Ethem, "Hoca Ahmed Yesevî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXIV, Ankara 1993, s. 87-132.

²³ Köprülü, a.g.e., s. 37.

²⁴ Tosun, Necdet, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âit Bir Risâle: *Mir'âtü'l-Kulûb*", *İlam Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, s. 41-86.

²⁵ Tosun, Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İlam Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, III/1, s. 73-81.

²⁶ Eraslan, a.g.e., s. 69, *Hikmet*, II/15.

²⁷ Eraslan, a.g.e., s. 79, *Hikmet*, IV/8.

²⁸ Eraslan, a.g.e., s. 83, *Hikmet*, V/3.

*Kırk ikide tâlip olup yola girdim;
İhlas ile yalnız Hakk'a gönül verdim;
Arş, Kürsü, Levh'ten geçip Kalem'i gezdim;
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana.*²⁹

Ahmed Yesevî'nin (muhtemelen) istifade ettiği şeyhlerden Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî ise, halife ve devlet adamlarıyla iyi geçinip yakın ilişkiler içinde olan bir sûfidir.³⁰ Her ne kadar Ahmed Yesevî'nin hem Yusuf Hemedânî'ye hem de Sühreverdî'ye intisap etmesi tarihen zor görünse de Ahmed Yesevî, Sühreverdî'nin yaptığı bu seyahatler sırasında kendisiyle tanışıp görüşmüş olmalıdır. Sühreverdî bu dönemde Orta Asya'da fazla bilinmiyor olsa da,³¹ Ahmed Yesevî'nin genç yaşlarda Yusuf Hemedânî'ye intisap ettiği varsayılırsa, Hac seyahatleri sırasında Sühreverdî'ye intisap ettiği düşünülebilir. Menâkıpta onun birçok şeyhin yanı sıra Sühreverdî'ye hizmet ettiği ve halinin onun yanında kemâle erdiği Ahmed Yesevî'nin dilinden şöyle aktarılır:

Halife Ahmed buyurdular ki: 170 pîre hizmet ettim. Son pîrim Hz. Şeyhu-lislâm Sultânü'l-ârifin Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî idi ve hâlim onun sâyesinde kemâle erdi. Onlar, Avârif adlı eserin müellifidirler.

Bir defasında Halife Ahmed buyurdular ki: Bizim, Hâce Abdülhâlik'in, Hâce Hasan Endakî'nin ve Abdullah Barakî'nin mânevî hâli, Hâce Yûsuf Hemedânî'nin huzûrunda tamam oldu. Onlar (Hemedânî) Miftâhu'l-Ulûm adlı eserin müellifidirler. Onların mânevî hâli, Zü'l-Hayr'ın halîfesi olan Şeyh Zü'l-Fadl'da tamam olmuştur.

*Buyurdular ki: Bir gün pîrim Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî "Ey pîr-i Türkîstân" diye haykırdı. Ben "Buyurun" dedim. O anda evvelki ve sonraki insanların ilimleri bana keşfolundu ve ben nâralar attım.*³²

Hazîni Ahmed bin Mahmud (ö.1002/1593'ten sonra), *Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr* adlı Yesevî menakıbnâmesinde Ahmed Yesevî'ye ait üç ayrı silsile vermektedir. Bu silsilelerden birincisi Hz Ali, ikincisi Hz. Ebu Bekir, üçüncüsü ise Hızır vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (sav) ulaşmaktadır.³³ Bunların yanı sıra

²⁹ Eraslan, a.g.e., s. 89, *Hikmet*, VI/3.

³⁰ es-Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbüddîn Ömer, *Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Maârif)*, hazırlayanlar: H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul 1990, H.K.Yılmaz tarafından yazılan Giriş kısmı, s. IX-XXXII.

³¹ De Weese, Devin, "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions", *Journal of Islamic Studies* 7:2 (1996), s. 189.

³² Tosun, a.g.m., s. 73-81.

³³ Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (sav) ulaşan birinci silsile şöyledir: Ahmed Yesevî -Ebu Hafs Ömer Şehâbeddin Sühreverdî - Ebu'n-Necîb Abdülkâhîr es-Sühreverdî - Ahmed el-Gazzâlî - Ahmed en-Nessâc - Ebu Bekir ez-Zeccâc - Ebu Bekir eş-Şibli - Cüneyd el-Bağdâdî - Serî es-Sakatî - Mârûf el-Kerhî - Dâvûd et-Tâî - Habîb el-Acemî - Kûmeyl bin Ziyâd - Hasan el-Basrî - Hüseyin bin Ali - Hasan bin Ali - Ali bin Ebî Tâlib - Hz. Muhammed (sav). Hazîni, a.g.e., s. 18-20. Ahmed Yesevî'nin Hz. Ebu Bekir vasıtasıyla Hz. Muhammed (sav)'e ulaşan ikinci silsilesi şu şekildedir: Ahmed Yesevî - Yusuf Hemedânî - Ebu Ali Farmedî - Ebu'l-Kâsım Gürgânî - Ebu'l-Hasan Harakânî - Bayezid Bistâmî - Cafer es-Sâdık - Ebu'l-Kâsım - Selman Fârisî - Ebu Bekir - Hz. Muhammed (sav). Bu silsile Ahmed Yesevî'den sonra şu isimlerle devam etmiştir: Türklerin Pîri Ahmed Yesevî- Mansûr Ata- Dâne Hakîm- Zengî Ata- Sadr Ata- Cemâleddin Şâfi- Baba Cemal- Şeyh Hasan- Ali Hâce- Hâce Ali- Pehlivan Şeyh Mevdûd- Şeyh Hâdim- Cemâleddin Kaşgârî- Süleyman- Molla Hudaydad- Molla Veli Kuh-

Hüsameddin Sıġnâkî *Mirâtü'l-Kulûb* adlı eserinde Ahmed Yesevî ile birlikte Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221)'dan da nakillerde bulunmaktadır.³⁴ Abdurrahman Câmî de Şeyh Ali Lala (ö.642/1244) hakkında bilgi verirken Ahmed Yesevî ile Necmeddin Kübrâ'yı çağdaş göstermektedir. Buradaki bilgilere göre Şeyh Yusuf Hemedânî'nin sohbetinde bulunan Radyuddin Ali Lala, daha sonra Türkistan'da Şeyh Ahmed Yesevî'ye intisap etmiştir.³⁵ Necmeddin Kübrâ 540/1145 yılında doğduğuna göre³⁶ bu olay en erken 576/1180 civarında gerçekleşmiş olmalıdır.³⁷ Necmeddin Kübrâ'nın tarikat silsilesinde yer alan şeyhleri İsmail Kasrî, Şeyh Ammâr ve Ruzbihan Kebîr Mısırlî'nin şeyhi Ebu'n-Necib Sühreverdi, yeğeni Şihâbüddin Sühreverdi vasıtasıyla Ahmed Yesevî'nin tarikat silsilesinde de yer almaktadır. Eğer bunu doğru kabul edersek, Necmeddin Kübrâ ile Ahmed Yesevî'nin Sühreverdiyye bağlamında aynı tarikat gelenegine sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Yusuf Hemedânî'nin vefatından sonra şeyhin vasiyeti gereği irşad postuna birinci halifesi Abdullah Berkî (ö.552/1157), ardından Hasan Andâkî (ö.555/1160) geçmiştir.³⁸ Onların ardından üçüncü halife olarak Ahmed Yesevî → → zeri- Şeyh Kâsım- Şeyh Metin- Molla Emin- Seyyid Mansûr Kaşıkıras (ö.965/1558). s. 184-189. Ahmed Yesevî'nin Hızır vasıtasıyla Hz. Muhammed (sav)'e ulaşan üçüncü bir silsilesi vardır: Ahmed Yesevî - Hızır - Şeyh İbrahim - İlyas - Şeyh Mahmud - Şeyh Mahmud - Şeyh Muhammed - Şeyh İftihâr - Şeyh Ömer - Şeyh Osman - Şeyh Hüseyin - Şeyh Hasan - Şeyh İsmail - Şeyh Musa - Şeyh Mû'min - Şeyh Harun - Türkistan'ın Kutbu Hâce İshak Baba - Abdurrahman - Abdülkahrâr - Abdülfettâh - İmam Muhammed Hanefî - Hz. Ali- Hz. Muhammed (sav). Hazîni, a.g.e., s. 32. Bunlara ilaveten Ahmed Yesevî'nin halifeleri arasında yer alan ve onun tasavvufi terbiyesinde yetiştikten sonra Anadolu'ya gönderilip irşad görevine başlayan Hacı Bektaş Velî'nin Hacım Sultan Vilâyetnâmesi'ndeki silsilesi Ehl-i Beyt kanalıyla Ahmed Yesevî'ye, ondan da Hacı Bektaş Velî'ye ulaşmaktadır: Hacı Bektaş Velî- Ahmed Yesevî- Ali Rıza- Musa Kâzım- Câfer-i Sâdik- Muhammed Bâkır- Ebu Müslim Horasânî- Zeynelâbidin- Hüseyin- Ali bin Ebî Tâlib- Hz. Muhammed (sav). Tschudi, Rudolf, *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, Berlin 1914, s. 6-15. Ancak burada verilen silsilenin eksikliği gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü İmam Ali Rıza'nın 203/818-819 yılında vefat ettiği dikkate alınır, onunla Ahmed Yesevî arasında 400 yıllık bir zaman diliminin bulunduğu anlaşılacaktır. Ahmed Yesevî'nin, dolayısıyla Hacı Bektaş Velî'nin Ehl-i Beyt silsilesi mânevî anlamda, onlara duyulan yüksek sevginin bir göstergesi bağlamında bir silsile olmalıdır.

³⁴ Sıġnâkî, a.g.e., s. 73-77.

³⁵ Radyüddin Ali Lala, Ahmed Yesevî'nin tekkesinde halvette bulunduğu sırada Harez'm'den gelen bir şahıstan Necmeddin Kübrâ'nın Harez'm'de irşad görevine başladığını öğrenince hemen halvetten çıkarak onun yanına gitmeye karar vermiştir. Çünkü Şeyh Ali Lala, bir süre önce rüyasında Necmeddin Kübrâ'yı görmüş, rüyasını babasına anlatmış, o da kendisini onun irşad edeceğini söyleyince yollara düşüp yıllarca onu aramıştır. Ahmed Yesevî'nin tekkesinde halvette bulunduğu sırada bu ismi duyanca hemen yerinden kalkıp sefer kuşağını kuşanmıştır. Mevsim kış olduğu için Hoca Ahmed, kış geçinceye kadar beklemesini tavsiye ettiyse de, Ali Lala'ya engel olamamıştır. Ali Lala zor kış şartlarında Yesi'den Harez'm'e gelerek Necmeddin Kübrâ'ya intisap edip hizmetine girmiştir. Câmî, a.g.e., s. 607-608; Köprülü, a.g.e., s. 73.

³⁶ Gökbülüt, Süleyman, *Necmeddin Kübrâ ve Kübrevîlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 78.

³⁷ Necmeddin Kübrâ, gençliğinde ilim tahsil etmiş, felsefe ve kelam ile meşgul olmuştur. Muhtemelen 25 yaşlarında başladığı ilmî seyahatleri sırasında Nişabur, İsfahan, Hemedan Mekke ve Mısır'a giderek birçok âlimden hadis dinlemiş, fıkıh ve kelam öğrenmiştir. Daha sonra tasavvufa meyleyerek Baba Ferec'le görüşmüş, İsmail Kasrî, Şeyh Ammâr ve Ruzbihan Kebîr Mısırlî'nin meclislerinden istifade etmiştir. Câmî'nin ifadesine göre 35 yaşlarında tasavvufi irşad görevine başlamıştır. Câmî, a.g.e., s. 590-609; Gökbülüt, a.g.t., s. 79-80.

³⁸ Eraslan, Kemal, "Ahmed-i Yesevî", *Erdem Dergisi*, cilt: 7, sayı: 21, Ankara 1995, s. 804. Bazı kaynaklarda bu iki halifenin ölüm tarihleri karıştırılmış gibidir. Abdullah Berkî'nin Hasan Andâkî'den daha sonra vefat ettiği kaydedilmiştir. Ancak irşad vazifesi birincinin vefatını müteakip ikinciyi geçtiği düşünülürse bu durumun izahı güçleşmektedir. Abdülhalık Gucdüvânî, "Makâmât-ı Yusuf → →

irşad görevini üstlenmiştir. Bir süre bu görevi icra ettikten sonra Şeyh Yusuf Hemedânî'nin manevi bir işaretini üzerine Buhara'daki müridlerin irşadını dördüncü halife Abdülhâlık Gucdüvânî'ye (ö.615-616/1218-1219)³⁹ bırakarak Yesi'ye gitmiş ve Türkmenlerin eğitimiyle meşgul olmuştur.⁴⁰ Onun Buhara'dan Yesi'ye gidişi ilk iki halifenin vefatından sonra gerçekleşmiştir. İkinci halife Hoca Hasan Andakî 555/1160'de vefat ettiğine göre, Ahmed Yesevî bu tarihten sonra Yesi'ye gidip irşad vazifesine başlamış olmalıdır.

Yeni bir sûfî anlayışın bir gelenek haline gelmesi, kendini kabul ettirip halka benimsetmesi kısa sürede olacak şey değildir. Her ne kadar Ahmed Yesevî İslâmiyet'i ve tasavvufî düşüncelerini Oğuz Tôresi ile telif edip Türkmenlerin anlayabileceği sade ve basit Türkçe ile anlatmış olsa da, ilk sıralarda Kırgızların kendisine mesafeli durmaları ve onu dışlamaya çalışmaları göz önüne alınırsa, üç-beş senede binlerce müridi ve ehl-i suffeyi⁴¹ yetiştirmesi mümkün görünmemektedir. Bir şahsın halkı irşad edecek seviyeye gelmesi ve geniş kitlelerin sevgisini kazanıp binlerce mürid yetiştirmesi için Ahmed Yesevî'nin kendi ifadesine göre uzun yıllara ihtiyaç vardır.⁴² "Medine'de Hz. Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" özdeyişinde ifadesini bulan bir anlayışın oluşması için geniş zaman dilimine ihtiyaç vardır. VIII. yüzyılda İslâmiyet ile tanışan Türklerin İslâmlaşma sürecinin beş yüz yıldır devam ediyor olması bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Ahmed Yesevî'nin ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber genellikle 562/1166-1167 yılında öldüğü kabul edilmektedir.⁴³ 1276/1859-1860 tarihli bütün tarikat ve mezheplerin silsilelerinin yer aldığı büyük bir silsilenâmede, Ahmed Yesevî'nin tahmini olarak 595/1198 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir.⁴⁴ Ancak bu tarih bile onun faaliyetleri açısından erken olabilir. Zira aynı belgede Abdülhâlık Gucdüvânî hakkında verilen tarih ile onun ölüm tarihi (615-616/1218-

→ →

Hemedânî, *Hâce Yusuf Hemedânî, Hayat Nedir (Rutbetü'l-Hayât)*, çeviren: Necdet Tosun, İstanbul 1998, s. 49.

³⁹ Abdülhâlık Gucdüvânî'nin Moğolların Buhara'yı istilasından (4 Zilhicce 616/10 Şubat 1220) hemen önce vefat ettiği göz önüne alındığında onun 615-616/1219-1220 yıllarında vefat ettiği ortaya çıkmaktadır. Tosun, a.g.e., s. 52-53.

⁴⁰ Eraslan, a.g.e., s. 20.

⁴¹ Hazîni, a.g.e., s. 45.

⁴² Eraslan, a.g.m., s. 74; Hazîni, a.g.e., s. 66-68. Tasavvuf geleneğinde müridlerin bekleme ve yetiştirme sürelerini ifade etmek için kullanılan kırk sayısına büyük değer verilmiştir. Bu değer, hem Kur'an'dan hem de ilk vahyini kırk yaşında alan Hz. Muhammed (sav)'in sözlerinden kaynaklanmaktadır. Schimmel, Anna Maria, *Sayıların Gizemi*, çeviren: Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul 1998, s. 265-273.

⁴³ Köprülü, a.g.e., s. 76; Eraslan, a.g.e., s. 21.

⁴⁴ Yusuf Hemedânî'nin diğer halifeleri Abdullah Berkî 557/1162, Hasan Andakî 555/1160 ve Abdülhâlık Gucdüvânî 595/1198-1199 tarihinde vefat etmiş gösterilmektedir. Muhammed Rüstem Râşid, *Silsilenâme-i Meşâyih*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar no: 5204, Yeniler Kitaplığı 186. Kalın kâğıt 5 m. 280 mm. boy, 230 mm. eninde bir tomar halinde 1276/1859-1860 tarihinde Arapça yazılmıştır. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1966, c. III, s. 177. Bir kopya nüshası Prof. Dr. Mustafa Aşkar'ın şahsi kütüphanesinde bulunan bu silsilenamede yukarıdaki üç silsileden ikisi (Yusuf Hemedânî ve Hızır silsileleri) kaydedilmektedir.

1219) arasında yirmi yıl vardır. 560/1164'te mânevî bir işaretle Yesî'ye giderek tekkesini kuran Ahmed Yesevî, altmışüç yaşına geldiğinde hayatının geri kalan kısmını türbesinin bir köşesine kazdırdığı bir çukuru çilehâne edininip halvet ve uzlet içinde geçirmiştir.⁴⁵ Yüz yirmi-yüz otuz yıl yaşadığını göz önüne alarak elimizdeki belge ve bilgilerin ışığında, onun da tıpkı Abdülhâlık Gucdüvânî gibi en azından XIII. yüzyılın başlarındaki Moğol istilası yıllarında vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir diyebiliriz.⁴⁶ Nitekim John Renard kaynağını belirtmeden 622/1225 tarihini vermektedir⁴⁷ ki bu tarih bizim için de kabul edilebilir görünmektedir.

2. Tasavvufî Düşünceleri

Ahmed Yesevî, İslâmî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufî eğitim aldığı için, dinî ilimleri ve tasavvuf sahasında yazılan eserleri iyi bilmesine rağmen hitap ettiği toplumun seviyesi o bilgileri anlayabilecek bir düzeyde olmadığı için, basit ve onların zevklerine ve anlayışlarına uygun bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Hikmetlerde sûfî diliyle İslâm inancını ve millî müşterekleri Türklerin anlayabileceği basit bir dille anlatmıştır. İnsanın ahlâkî olgunluğunu ve sosyal hayatta birlik ve beraberliğin, yardımlaşmanın önemini vurgulamıştır. İyilik, güzellik, adalet, doğruluk, fedakârlık, dürüstlük, alçakgönüllülük gibi evrensel insanî değerleri işlemiştir. Gariplere kol kanat germeyi, aza kanaat etmeyi, aynı inancı paylaşmasa da hiç kimseyi incitmemeyi öğütlemiştir:

*Nerde görsen gönül kırık, merhem ol sen;
Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;
Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen;
Ben sen diyen kimselerden geçtim işte.
Ümmet olsan, gariplere tâbî ol sen;
Âyet, hadis her kim dese, sâmi ol sen;
Rızık, nasip her ne verse, kâni ol sen;
Kâni olup şevk şarabını içtim işte.
Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen;
Hüdâ bîzârdır katı yürekli gönül incitmeden;
Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccîn;
Bilginlerden duyup bu sözü dedim işte.⁴⁸*

Ahmed Yesevî, kâmil bir insan olmak için Kur'an ve Hadisin hükümlerine uymayı, âriflerin sözünü dinlemeyi, şeriat tarikat bütünlüğünü sağlamayı ve bir şeyhin gözetiminde zühd, riyâzet ve nefis mücâhedesini yaparak vuslata ermeyi öğütlemiştir. Şâirlik yönünden daha çok ahlâkçılığı ile öne çıkan ihlâsî bir sûfî olarak halkı irşâd edip İslâmiyet'in onların gönülüne yerleşmesi için gayret etmiştir. Anlattığı menkıbelerde, içten söylediği münacatlarda ve feryatlarda hep bu

⁴⁵ Hazîni, a.g.e., s. 53-54.

⁴⁶ De Weese, a.g.m., s. 183, 187.

⁴⁷ Renard, John, *The A to Z of Sufizm*, Lanham-Toronto-Plymouth UK 2009, s. XXXI. Bununla birlikte, Ahmed Yesevî hakkındaki araştırmalarıyla tanınan Dosay Kenjetay bu tür yaklaşımları Orta Asya Türklüğünü parçalamaya yönelik gayretler olarak değerlendirmektedir. *Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Ankara 2003, s. 15-19.

⁴⁸ Eraslan, a.g.e., s. 55, *Hikmet*, 1/3, 5, 22.

gayeyi gözetmiştir. Özellikle altmışüç yaşında "Kul yere gir"⁴⁹ nidasını duyduktan sonra tercih ettiği halvet ve uzlet hayatının insana sağladığı mânevî yararlar bağlamında halvet kelimesinin derin anlamları olduğunu ifade ederek şu açıklamayı getirmiştir:

*Muhakkikler halvetin hâ'sını hâli'den, lâm'ını ley'l'den, vâv'ını vuslat'tan, sonunda hâ okunan tâ'sını da hidâyet'ten almışlardır. Halvet 40 gündür. Bu sayı Hz. Musa'nın Tûr-ı Sinâ'da kaldığı (Ârâf suresi 6/142) süreye eşittir. Halvet şeriat ve tarikat halveti olarak ikiye ayrılır. Şeriat halveti olmadan tarikat halvetiniñ olması mümkün değildir. Şeriat halveti Sehl bin Abdullah Tüsterî (ö.283/896)'nin de vurguladığı gibi, tevbe ile başlar. Müridin ilkin pişmanlık içeren bir tevbe yapması gerekir. Sonra duyu organlarına hâkim olması, uzlete çekilmesi, helal yemesi, oruç tutması, şüphelilerden kaçınması ve Allah'ın haklarına riâyet etmesi gerekir. Bunları gerçekleştiren mürid tarikat halvetine girebilir. Müridin tabiatı kötülöklere karşı daha fazla eğilimli ise eğitilip terbiye edilmesi o derece güçtür. Nefsinin onu helâke süröklemesinden korkulur. Eğer fitratı bozulmamış ve iyiliğe meyilli ise terbiyesi kolay olur.*⁵⁰

Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'te ve *Fakr-nâme*'de dile getirdiği tasavvufî düşünceleri Allah, âlem ve insan çerçevesinde oluşmuştur. *Divân-ı Hikmet*'in girişi mahiyetindeki *Fakr-nâme*'de tarikat âdâp ve erkânını, kâmil bir şeyh ile samimi bir müridin vasıflarını ortaya koymuştur. Açgözlü, sapık ve bidatçı, başkasına kötü gözle bakan kişilerin ne mürid ne de şeyh olamayacaklarını belirterek daha önce Kuşeyrî (ö.465/1072) ve Gazzâlî (ö.505/1111) gibi birçok sûfî tarafından da vurgulanan şu ölçüyü koymuştur:

"Sûfî doğruluk ile ayak koyup doğru konuşmalıdır, zira gönül dile haber verir.

Yine sûfî nefsinin yakıp yok etmelidir; dünyadan söz etmemelidir.

Hakk Teâlâ'yı anarak vaktini hoş geçirmelidir.

Ve yine sûfî alçakgönüllü olursa Hakk Teâlâ'yı bulur...

Sûfî o kimsedir ki, her işten gönlü soğuk olmalıdır.

Nefis ve şehvetlerden arınmış olmalıdır

İçî âfetlerden arınmış olmalı, davranışları temiz olmalıdır.

*İçî pişkin, gözü iki dünyaya kapalı, kafası aydın olmalıdır.*⁵¹

Ahmed Yesevî'ye göre, fakr mertebesi, herkesin eline geçmeyen yüce bir makâmıdır. Bu makâm nebîler, ârifler ve âşıklara mahsustur. Fakr, Hakk Teâlâ'nın vuslat bağından bir ağaçtır. O ağacın budağı akıl, kökleri hidayet, meyvesi hayır ve cömertlik, gölgesi kanaat, kokusu şevktir. Onun yaprağı her kime değerse iyi amel eder. Her kim meyvesinden yerse ebedî hayatı bulur. Kokusu bir kimseye ulaşırsa mest ve hayran olur, bir kimse o ağacın gölgesinde oturursa, hakikat güneşi ona vurur.⁵² Fakr mertebesinin gereklerini yerine getirip

⁴⁹ Eraslan, a.g.e., s. 99, *Hikmet*, VII/14.

⁵⁰ Hazîni, a.g.e., s. 21-23.

⁵¹ Eraslan, a.g.m., s. 80.

⁵² Eraslan, a.g.m., s. 81. Bu ifadelerde şu ayete gönderme vardır: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. → →"

ilim amel bütünlüğü sağlamayan bir insan ne mürid, ne de şeyh olabilir.

Ahmed Yesevî'ye göre aşk makamı, insan aklının kavrayamadığı, baştan-başta zorluk, cefa ve mihnetle doludur. Aşk derdinin çaresi yoktur. Satsan satılmaz, atsan atılmaz. Candan geçmedikçe aşk defteri tamamlanmaz.⁵³ Aşk derdini âşık olmayanlara söylememelidir. Bu öyle bir derttir ki, yolu uzun, engeli çoktur. Bu yüzden aşka düşen tıpkı ateşe düşen pervane gibi, ölmeden önce ölme şuurunu gerçekleştirmelidir. Çünkü sevdiği uğrunda can vermeyen âşık değildir.⁵⁴ Nefsin peşinde koşan kişi rezil olur.⁵⁵ Kalbinde sevgi olmayan kişi hayvandan farksızdır.⁵⁶ Kıyamet günü Allah onlara cemâlini göstermez.⁵⁷

Ahmed Yesevî'ye göre, ilahi aşka tutulanlar nefislerinin kötülüklerini iyiliklerle çevirip içlerine nur doldurmuşlardır. Rahat ve huzur arzusuyla tutuşanlar ile ben sen davası güdenlerin aşk meydanında adı anılmaz. Aşk yolunda yürüyenlerin başka gayeleri olamaz. Aşk sevdası kimin kalbine düşerse, onun nefsini rezil ederken, Hak da onu kendine şeydâ kılar. Âşığın gözyaşlarından başka şahidi yoktur.⁵⁸ Aşk sırrını bilmek için candan geçmek, benlik bağından sıyrılmak için maldan geçmek gerekir.⁵⁹ Cefa çekmeden âşık olunmaz.⁶⁰ Ona göre Allah'a vuslat için gerekli olan zikrin insanın içindeki ve dışındaki kötülükleri harareti ve nuru ile yakması gerekir.⁶¹ Süfilikte müridin yolunu açan niyâz ise, en büyük rükündür. Ebû Cehil Kâbe'nin civarında olmasına rağmen niyâzdan uzak olduğu için mahrum olmuş, Veysel Karanî ise uzak Karen diyarında iken bile niyâz ile aradığını bulmuştur.⁶²

Ahmed Yesevî, Kur'an mesajının ve Hz. Muhammed'in (sav) güzel ahlâkının toplum tarafından özümsemekle yaşanır hale gelmesini hedeflemiştir. Onun tarihin sünnetleri ve müstehapları olarak sıraladığı cemaatle namaz kılmak, seherlerde uyanık olmak, her zaman abdestli olmak, Allah'ın huzurunda olduğu şuuruyla yaşamak, Allah'ı devamlı zikretmek, ilim-amel bütünlüğünü sağlayan âlim ve âriflerin öğütlerini dinlemek ve misafire kaldığı sürece ikram etmek bu ülküyü gerçekleştirmenin formülüdür.⁶³

→ →

O'nun nûrunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berraktır). Nûr üstüne nûr. Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." Nûr suresi 24/35.

⁵³ Eraslan, a.g.e., s. 107, *Hikmet*, IX/3-4, 9-11.

⁵⁴ Eraslan, a.g.e., s. 119, *Hikmet*, XI/6-11; s. 257, *Hikmet*, XXXIX/2-4.

⁵⁵ Eraslan, a.g.e., s. 157-159, *Hikmet*, XVIII/5-7.

⁵⁶ Eraslan, a.g.e., s. 133, *Hikmet*, XII/5.

⁵⁷ Eraslan, a.g.e., s. 167, *Hikmet*, XX/9.

⁵⁸ Eraslan, a.g.e., s. 55, *Hikmet*, XI/1-13.

⁵⁹ Eraslan, a.g.e., s. 197, *Hikmet*, XXVII/2.

⁶⁰ Eraslan, a.g.e., s. 203, *Hikmet*, XXVIII/7.

⁶¹ Hazîni, a.g.e., s. 58.

⁶² Hazîni, a.g.e., s. 61.

⁶³ Hazîni, a.g.e., s. 73-74.

Ahmed Yesevî'ye göre tasavvufî eğitim bir kâmil mürşide intisap etmekle gerçekleşir. Aşılması gereken menzil ve merhaleler bu yolu bilen iyi bir rehber olmadan geçilmez.⁶⁴ Kendisine uyulacak şeyhin mücâhede makâmının şartlarını taşıması gerekir.⁶⁵ Mücâhedenin aslı ise açıklıktır.⁶⁶ Müridin tâbi olacağı şeyh, şeriatla ârif-i billah, tarikatta vâkif-i esrâr, mârifette sahilisiz ummân, hakikatte ise kemâl sahibi olmalıdır.⁶⁷ Ona göre bir şeyhte; ilm-i din-i yakîn, hilm-i mübin-i metin, sabr-ı cemil, rıza-yı celil, ihlâs-ı Halil ve kurb-ı cezil şeklinde sıraladığı altı sıfat bulunmazsa ona uyulmaz. Çünkü tarikatta Hakk'ı tanımak, cömertlik, sadâkat, eşyanın hakikatine vâkif olmak, rızık konusunda Allah'a tam bir tevekkül ile derin ve araştırıcı tefekkür esastır.⁶⁸

Ahmed Yesevî, tasavvuf anlayışının gelecek nesillere aktarılmasında önemli görev üstlenecek olan müridlerine edepli, akıllı ve zeki, özû ve sözü doğru, ahde vefalı, mal ve mülk sevgisini gönlünden çıkararak, îsar ehli, şeyhine itaatkâr, hizmette kusur etmeyen ve şeyhinin emirlerinin dışına çıkmayan bir kişilik kazandırmaya çalışmıştır.⁶⁹ Bu vasıfları kazanmak gayesiyle bir şeyhe bağlanan müridin kemâl sahibi olmayı, Allah'a vuslatta şevki istemesi, havf ve recâ ile Hakk'ı zikretmesi ve Allah'a vuslat fikrini canlı tutması gerekir.⁷⁰ Ona göre gerçek sûfî, dini ilimlerin tamamını okumalı, tasavvufî makâm ve hâllerin tümünü bizzat yaşamalıdır. Bunu gerçekleştirmeyenlerin sûfîlikle bir ilgisi yoktur ve evliyâullah ona düşman kesilir. Bu yüzden dervişliğin kemâle ermesi için şeriat, tarikat, marifet ve hakikate ait kırk makâmın aşılması gerekir.⁷¹ Ahmed Yesevî'ye göre tasavvuf eğitiminde bir müridin katettiği bu makâmları 8 mertebede toplamak mümkündür. Bu makâmlar aynı zamanda fakrın da makâmlarıdır:

Tövbekârlar makâmı: Senenin dört mevsiminde tövbe, riyâzet ve mücâhede etmek bu makâmın özelliğidir. Tövbekârların üstadı Hz. Âdem safiyyullahtır.

Âlimler (Âbidler) makâmı: Bu makâmdakiler tevâzu, yalvarıp yakarma, teveccüh ve hazerât-ı hamseyi isterler. Âlimlerin üstadı Hz. İdris nebiyyullahtır.

Zâhidler Makâmı: Bu makâmdakilerin arzusu rikkat, dikkat, muhabbet ve şefkattir. Zâhidlerin üstadı Hz. İsa ruhullahtır.

Sabredenler makâmı: Bu makâmda tahammül, teemmül, ve tevekkül gerekir. Sabredenlerin üstadı Hz. Eyyüb'tur.

Razı olanlar makâmı: Bu makâmda inbisât, irtibât ve ihtilat vardır. Rızâ sa-

⁶⁴ Hazîni, a.g.e., s. 66-68.

⁶⁵ Eraslan, a.g.e., s. 79.

⁶⁶ Hazîni, a.g.e., s. 36-37.

⁶⁷ Eraslan, a.g.m., s. 74.

⁶⁸ Hazîni, a.g.e., s. 73.

⁶⁹ Hazîni, a.g.e., s. 69-71.

⁷⁰ Hazîni, a.g.e., s. 73.

⁷¹ Eraslan, a.g.m., s. 82; Güzel, a.g.e., s. 206. Hazîni ise dervişin aşması gereken bu makâmları kırk dört makâm olarak verir. İçlerinde tekrarlanan bazı maddeleri çıkardığımızda kırk makâm olmaktadır. Hazîni, a.g.e., s. 63-64.

hiplerinin üstâdı Hz. Musa kelîmullahtır.

Şükredenler makâmı: Bu makâmın özelliği tevhid, temcid ve tahmiddir. Şükredenlerin üstâdı Nuh neciyullahtır.

Muhibler makâmı: Bu makâmda irâd, evrâd, ezkâr, gece ve gündüz devamlı istiğfâr vardır. Muhiblerin üstâdı Hz. İbrahim halîlullahtır.

Ârifler makâmı: Bu makâmın özelliği sıyâm, kıyâm ve devamlı murâkabedir. Âriflerin üstâdı Hz. Muhammed Mustafa'dır.⁷²

Ahmed Yesevî, şeriatsız tarikattan söz edenlerin şeytanın peşine takılan şaşkınlar olduğunu belirterek mürşidin bilge, müridin itaatkâr olması gerektiğini vurgulamıştır.⁷³ Ona göre, kendisine uyulan önderler şeriat, tarikat ve hakikat önderleri olmak üzere üç kısma ayrılır. Şeriat önderleri âlimler ve padişahlardır. Tarikat önderleri şeyhler ve sûfilerdir. Hakikat önderleri ise ârifler ve mukarreb şeyhlerdir.⁷⁴ Şeriat organlarla, yani zâhirle amel etmektir. Bu, farz, vâcib, sünnet ve edeplerin tümünü içine alan bir ifadedir. Müslüman olduğunu söyleyen bir kişinin emir ve yasaklara uyması gerekir. Aksi takdirde şeriat dairesinde bulunduğunu söylemek zorlaşır. Bu bakımdan şeriat hükümlerini yerine getirmeyen bir kişinin tarikata girmesi doğru değildir.⁷⁵ Aynı şekilde kalb-i selim olmadıkça tarikata girmek uygun değildir. Fitrata uygun bir kalb-i selim sahibi olmak; dünya, halk, şeytan ve nefis deryalarından geçmekle gerçekleşir. Bu deryalardan geçmek için bir gemi gerekir. Dünya deryasının gemisi, zühd, yiyeceği kanaat, bilgisi horlanıp küçümsenmek, gemiyi durdurmaya yarayan demiri ise sabırdır. Halk deryasının gemisi Allah'ın dışındaki her şeyden ümidi kesmek ve uzlet, demiri ayrılık, geminin duruşu da halvettir. Şeytan deryasının gemisi zikir, yiyeceği tesbihât, demiri korku ve ümit, oturuşu muhabbettir. Nefs deryasının gemisi açlık ve susuzluk, yiyeceği aşk, demiri zevk, oturuşu şevktir. Bu deryaları geçen kişi kalb-i selimi elde eder ve tarikat yoluna girmeye layık olur. Hem bu deryaları geçmeden tarikat yoluna girmeye çalışsan, hem de ona uyan kişi ahmaktır.⁷⁶

Hz. Muhammed'in (sav) "*Allah sizin suretlerinize bakmaz ama kalplerinize bakar,*"⁷⁷ hadisini tarikatla ilgili düşüncesinin merkezine alan Ahmed Yesevî, tarikatı kalple amel etmek olarak tanımlar. Bu da gönül gözünü açmakla gerçekleşir. Gönül gözü açılan kişi on sekiz bin âlemi apaçık görür. Ancak gönül gözünün açılması çok sert ve zor çile çekmeyi gerektirir.⁷⁸ Gönül âlemini bulandıran dünya sevgisi, hırs, haset, öfke, düşmanlık, isyan, unutkanlık, kendini beğen-

⁷² Eraslan, a.g.m., s. 82; Hazîni, a.g.e., s. 66.

⁷³ Eraslan, a.g.e., s. 223, *Hikmet*, XXXII/1-2.

⁷⁴ Sîgnâkî, a.g.e., s. 69.

⁷⁵ Sîgnâkî, a.g.e., s. 70-71.

⁷⁶ Sîgnâkî, a.g.e., s. 72.

⁷⁷ Müslim, *Birr*, 32-34; İbn Mâce, *Zühd*, 9.

⁷⁸ Sîgnâkî, a.g.e., s. 73.

mek, riyâ ve gösteriş yapmak gibi şeylerden biri müridin gönlünde bulunursa, gayesine ulaşamaz.⁷⁹

Ahmed Yesevî'ye göre hakikat gönülle amel etmektir. Mukarreb olup Hakk'a yakınlık makamında duran kişi, Hak Teâlâ'nın cemâli ile müşerref olur. Hakikat üzere yürüdüğünü söyleyen şeyhlerin yetmiş makâmı geçip yetmiş bin perdeyi aşmaları ve Allah Resûlü'nün gördüğü şeyleri görmeleri durumunda mânevî halleri düzgün olur. Hakikat vadisindeki yetmiş makâmı geçmeden, yetmiş bin perdeyi aşmadan, Hz. Peygamber'in gördüklerini görmeden Hakk'a ulaştığını söyleyenlerin iddiası yalandır.⁸⁰

Ahmed Yesevî, tasavvufla ilgisi olmayan bazı insanların şeyhlik iddiasında bulduklarını ve halkı kandırıp felâkete sürüklediklerini vurgulamıştır. Kur'an mesajından uzak bu tip insanların sûfiliklerinin başıboşluk, dervişliklerinin açgözlülük, niyetlerinin fitne çıkarmak, yollarının her şeyi mübah kılmak, sünnetlerinin bidatçılık, fiillerinin kabahat ve günah, yollarının sonunun bedbahtlık, sırlarının da hâinlik olduğunu ifade etmiştir. Döneminde yaşayan sûfilerde riyazet, fakirlerde kanaat, zenginlerde cömertlik, dervişlerde kıyamet korkusu olmadığını belirterek sohbetine katılanları bu özellikleri taşıyan sahte şeyhlere karşı şöyle uyarmıştır:⁸¹

*Bizden sonra âhir zamanda öyle şeyhler zuhur edecek ki, şeytan onlardan ders alacak ve onlar şeytanın işlerini yapacaklardır. Bu sahte şeyhler, müridlerine yol göstermekten aciz olacaklar ve onları gereği gibi yetiştiremeyeceklerdir. Dış görünüşlerini süslerken içlerini harap edeceklerdir. Küfür ile iman arasında fark görmeyeceklerdir. Âlimleri sevmeyecekler ve onlara iltifat etmeyeceklerdir. Böyle bidatçileri şeyh edinip hizmet edenler kâfir olurlar.*⁸²

Ahmed Yesevî, bu tip sahtekârların, tâlibim demelerine rağmen harama baktıklarını, başkalarının mallarını haksız yere yediklerini, zikir halkasına girdikleri halde gözlerinden hiç yaş akmadığını, hile ve düzenbazlık ile işi götürdüklerini belirtmiştir. Güzel elbise giymek için yarıştıklarını ve kıyametten korkmadıklarını, günah işlemekten çekinmediklerini, amelleri gösteriş için yaptıklarını vurgulamıştır.⁸³ Gösteriş için namaz kılıp oruç tutanların, şeyhim deyip bina yapma yarışına girenlerin son nefeslerinde imandan uzaklaşma ihtimalini dile getirmiştir.⁸⁴ Ancak bunlardan tevbe edip aşk yoluna dönenleri Allah'ın cennetine yerleştireceğini, günahlara dalmayı sürdürenleri ise affetmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁵

⁷⁹ Sığnâkî, a.g.e., s. 77.

⁸⁰ Sığnâkî, a.g.e., s. 78-80.

⁸¹ Eraslan, a.g.e., s. 74.

⁸² Sığnâkî, a.g.e., s. 80-81; Eraslan, a.g.m., s. 72.

⁸³ Eraslan, a.g.e., s. Hikmet, 123-125, XII/3-8.

⁸⁴ Eraslan, a.g.e., s. 119, Hikmet, XIII/12.

⁸⁵ Eraslan, a.g.e., s. 153, Hikmet, XVII/1-7.

Fütüvvet anlayışına büyük değer veren Ahmed Yesevî, fütüvvet ile zühd, yiğitlik ile fedakârlık, yani Alplik ile erenlik anlayışını birlikte değerlendirmiştir. Bu yönüyle onun fikirleri Türklerin İslâmlaşmasında önemli bir yeri olan Horasan Erenlerinin öncülerinden ilk Müslüman Türk âlim, zâhid ve gâzisi Abdullah ibn Mübârek'in düşünceleri ile örtüşmektedir. VIII. yüzyılda zühd ile gazayı şahsında bütünleştirip bizzat uygulayan Abdullah ibn Mübârek, zengin bir tüccar olmasına rağmen zâhidâne bir hayatı tercih etmiş, ribatlarda sınır bekleyip savaş meydanlarında kahramanca savaşmıştır.⁸⁶ Ahmed Yesevî de civanmertlik, sipahlilik, hırka, sabır, kanaat ve tevekkül mertebelerinden oluşan fakrın mertebelerini sıralarken madde mânâ bütünlüğüne dikkat çekerek onunla aynı idealeri paylaşmıştır.⁸⁷

Ahmed Yesevî, hem tasavvufî şiirlerden oluşan hikmetleriyle, hem de Yesevîlik olarak bilinen tasavvuf mektebi ile Orta Asya Türk kavimlerinin ruhlarında derin izler bırakmıştır. Onun tasavvufî düşünceleri ile oluşan Türk sūfliği, felsefî fikirlerden uzak basit ve sade dinî ve ahlâkî esasları telkin etmesi yönüyle eski Hind ve İran akidelerinin tesiriyle oluşan İran sūfliğinden farklıdır. Çünkü onun yetiştiği muhit, panteist fikirlere uzak, Türklerin eski dinî inançlarının yaygın olduğu ve başka bir şeye de ihtiyaç duymayan bir sahadır.

3. Muhiti

Ahmed Yesevî, Arslan Baba, Yusuf Hemedânî ve Şihâbüddin Sühreverdî gibi şeyhlerin sohbetlerinde eğitimini tamamlayıp irşad faaliyetlerine başlamıştır. Arkadaşları Abdullah Berkî, Hasan Andakî ve Abdülhâlık Gucdüvânî ile birlikte Yusuf Hemedânî'nin irfanî mirasını devam ettirmişlerdir. Ahmed Yesevî, şeyhinden aldığı manevî bir işaretle Buhara'daki tekkenin postnişinliğini Abdülhâlık Gucdüvânî'ye bırakıp Yesi'ye gitmiştir. Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe söylemeyi tercih eden Ahmed Yesevî, insanlara kendi dillerinde hitap etmiştir. Bu da hikmetlerin geniş halk kitleleri arasında yayılmasını hızlandırmıştır:

*Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar borkünü*

.....
*Miskin, zayıf hoca Ahmed yedi ceddine rahmet
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi⁸⁸*

Türk tasavvuf edebiyatının önemli eserlerinden biri ve aynı zamanda *Kutadgu Bilig*'ten sonraki en eski İslâmî Türk edebiyatı ürünü olan *Dîvan-ı Hikmet*, dinî ve ahlâkî öğretmeye yönelik hikâyelerden, tarikat âdâp ve erkânına dair

⁸⁶ İbn Kesir, a.g.e., c. X, s. 192; Zehebî, *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1994, c. VIII, s. 379; Attâr, a.g.e., s. 242.

⁸⁷ Eraslan, a.g.m., s. 82; Güzel, a.g.e., s. 99-100.

⁸⁸ Bice, Hayatî, *Hoca Ahmed Yesevî, Dîvan-ı Hikmet*, Ankara 1998, 71/1, 5.

manzumelerden oluşmuştur. Bu bakımdan onu tasavvufî eğitime yönelik bir edep ve ahlâk kitabı olarak değerlendirmek gerekir. Dini toplantılarda topluca okunabilecek bir sistemle yazılan hikmetlerin halk içinde yayılması bunun bir göstergesidir. Erkeklerde olduğu gibi kadınlar arasında da icra edilen topluca hikmet okuma meclisleri, yazılı kültürdeki dinî ve millî bilgilerin sözlü olarak aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Toplumun yarısını teşkil eden kadınların özellikle çocukların eğitimindeki yerini çok iyi bilen Ahmed Yesevî, onların da oluşturdukları meclislerde boş durmamalarını, İslâmiyet'in emir ve yasakları ile ahlâk ve edep anlayışını özümsemelerini önemsemiştir. İlk kendi kızı Gevher Şehnaz Hanım tarafından komşularına telkin edilen, Hz. Muhammed'in (sav) hayatı ile dört halife başta olmak üzere sahabe hakkında yazılan hikmetler,⁸⁹ onarlık gruplar halinde okunarak dalga dalga bütün Türkistan'a yayılmıştır.⁹⁰ Okuma yazması olmayan bozkır halkları hikmetler sayesinde İslâmiyet'in ilk dönemi hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.

Ahmed Yesevî, Yesi'deki tekkesinde güzel ahlâk ve erdem, fütüvvet ve melâmet fikirleriyle yetiştirdiği çok sayıda halife ve müridi Türkmen kabilelerini irşad etmekle görevlendirmiştir. Onun izniyle irşadla görevlendirilen halifelerinden bazıları; Mansur Ata, Said Ata, Süfî Muhammed Dânişmen Zernükî, Süleyman Hakîm Ata,⁹¹ Baba. Maçın, Emir Ali Hakîm, Şeyh Hasan Bulgânî, İmam Mergâzî ve Şeyh Osman Mağribîdir.⁹² Yesevîlik onların takipçilerinden İsmail Ata, Zengî Ata, Hurâsân Ata, Mîr Haydarî, Mahtûm-ı 'Azam ve Mahtûm-ı Harezmi ile devam ettirilmiştir.⁹³

Ahmed Yesevî'nin şeyhlerinden Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata kendisinin ilk halifesidir. Mansur Ata'dan sonra postnişinliğe oğlu Abdülmelik Ata, ondan sonra onun oğlu Tac Hoca, ondan sonra da onun oğlu Zengî Ata geçmiştir. Zengî Ata'nın halifeleri olan Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata Yesevîye sülalesini sürdürmüşlerdir. Huzyanlı İsmail Ata, Seyyid Ata'nın halifesi olarak irşad vazifesini devam ettirmiştir. Ahmed Yesevî'nin ikinci halifesi 615/1218-1219'da vefat eden Harezmi Said Ata'dır. Üçüncü halifesi Süleyman Hakîm Ata ise kendisinden sonra Türkler arasında en meşhur ve en çok

⁸⁹ Eraslan, a.g.e., s. 263-303, hikmet, XLI-XLIX.

⁹⁰ Hayit, Baymirza, "Türkistan Kadınlarının Yesevîlik Ananesi", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1992, s. 45-47.

⁹¹ Süleyman Hakîm Ata (ö.582/1186) ve düşünceleri hakkında geniş bilgi için bkz: Güzel, Abdurrahman, *Süleyman Hakîm Ata'nın Bakırğan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, 3. Baskı Ankara 2008; Tekcan, Münevver, *Hakîm Ata Kitabı*, İstanbul 2007.

⁹² Hazîni, a.g.e., s. 45-46.

⁹³ Togan, Zeki Velidi, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 523. Togan bu bilgileri Ferganalı Seyyid Ahmed Merginani'nin 1229/1814 tarihli *Tarihu Meşâyihî't-Türk* adlı 150 varaklık Farsça eserinden aktarmıştır. Eserden Yesevîliğ'in Yesi ve Bakırğan ile sınırlı kalmadığı, Amuderya ve Sırderya havzalarında canlı bir şekilde yaşadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Kazaklar başta olmak üzere Orta Asya Türkleri tarafından büyük rağbet gören Yesi'deki (Türkistan) Ahmed Yesevî Türbesi, onun halk üzerindeki etkilerinin canlılığını muhafaza ettiğini göstermektedir.

sevilen sūfidir.⁹⁴ Ahmed Yesevî'den hilafet aldıktan sonra Harezm ülkesinde Ürgenç'te irşad faaliyetlerine başlayan Süleyman Hakîm Ata'nın oğulları Muhammed Hoca, Asgar Hoca ve Hubbî Hoca onun düşüncelerini yaşatmışlardır. Özellikle Hubbî Hoca'nın basabasından daha üstün bir velî ve keramet sahibi olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵

Ahmed Yesevî'nin halifeleri ile takipçileri onun düşüncelerini hikmet geleneğiyle Orta Asya'da devam ettirmişlerdir. *Dîvan-ı Hikmet*, özellikle Kırgızlar, Özbekler ve Volga Türkleri arasında dinî mukaddes bir kitap gibi asırlar boyu elden ele dolaşmış, dilden dile söylenegelmiştir. İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasını sürdürdüğü bir dönemde yazılan hikmetler, henüz eski putperest geleneklerinden kurtulamamış basit zevkleri bulunan halk kitlelerini cezp etmiştir. Hz. Peygamber ile dört halife hakkındaki kısımlar, dervişlerin ve dervişliğin fazileti hakkındaki övgüler, kıyametin yaklaştığını hatırlatarak dünya hayatından yapılan şikâyetler, cennet ve cehennemin hâlleri ile bazı âlim ve âriflerin menkıbeleri insanları etkilemiştir. Türklerin din anlayışında büyük yeri olan Ebû Hanife ile Ahmed Yesevî'nin kendisinden tasavvuf hırkası giydiğini söylediği Hızır'la ilgili sözleri esere ilgiyi artırmıştır.⁹⁶ Süleyman Hakîm Ata'nın *Bakırğan Kitabı*'nda yer verdiği ve hikmet geleneği üzerine yazdığı şiirleri de tıpkı Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'i gibi elden ele, dilden dile aktarılmıştır.⁹⁷

Orta Asya'da yetişen ve onun takipçileri olarak görülen sūfî şairler arasında Kul Şemseddin, Hudâdâd, İkânî, Kul Ubeydî, Fakîrî, Beyzâ, Bihbûdî, Şuhûdî, Kul Şerefî, Gedâ, Meşreb, Hüveydâ gibi az ya da çok şöhreti yakalayanlar sayılabilir. Bunlardan bir kısmı aruz vezninde şiir yazarken, bazıları Ahmed Yesevî tarzı hikmetler söyleyip yazmışlardır.⁹⁸ XVI. yüzyılda Otrar'da yaşayan Kurban Ata Yesevîliğin sonraki asırlara taşınmasında zincirin halkalarından biridir. Yesevî dervişlerinin yakıldığı çerağ, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinin yanı sıra Kırgızistan sahasında da ışığını kaybetmemiştir. Yesevî dervişleri onun adını ve tarikatını XXI. yüzyılda devam ettirmektedirler.⁹⁹

SONUÇ

IX-X. yüzyıllarda Mâverâünnehir'i bir ilim ve ticaret merkezi yapan müslümanlar, hem fetihler hem de ticaret kafilelerine katılan âlim ve şeyhlerin seyahatleri sayesinde sınırlarını genişleterek göçebe Türkmenler arasında İslâmiyet'i yaymaya başlamışlardır. İslâmiyet'i özellikle dar kalıplar içinde değil, geniş

⁹⁴ Köprülü, a.g.e., s. 87-88, 93-96; Güzel, a.g.e., s.67.

⁹⁵ Köprülü, a.g.e., s. 90-91; Güzel, a.g.e., s.66.

⁹⁶ Köprülü, a.g.e., s. 145-146, 154-156.

⁹⁷ Güzel, *Bakırğan Kitabı*, s. 64 vd., 96 vd.

⁹⁸ Köprülü, a.g.e., s. 171.

⁹⁹ Kırgızistan toplumunda Yesevîliğin yayılması ve bu günkü Yesevilik ve Kolları hakkında bilgi için bkz. Tuğlu, Nuri, "Kırgızstandağ İslam Mistisizminin (suffizm) Koomdogu Ordu (Kırgızstanda Tasavvufî Hareketlerin Toplumdaki Yeri)", Kırgız Devletliliğinin Tarihinde İslam, Uluslar arası ilmi pratik sempozyumu (Kırgız devletinin kuruluş anısına), Bişkek 2003, s. 60-65.

ve yumuşak bir ruh ve mânâ ile anlayarak telkin eden bu zâhid ve dervişler Türkistan'ı İslâmlaştırma faaliyetlerinde büyük gayret göstermişlerdir.

Türkistan denilince ilk akla gelen Ahmed Yesevî ve muhitidir. Ahmed Yesevî, Türkistan'da başladığı tahsil hayatını Horasan, Şam ve Irak'ta tamamladıktan sonra sûfliğe ilgi duymuştur. Arslan Baba ve Şeyh Yusuf Hemedânî ile Hızır'dan tasavvuf hırkası giyerek aşk ve cezbeyi tatmıştır. Dönemin önde gelen şeyhlerinden sûfliği öğrenip yaşayan Ahmed Yesevî, Ehl-i Sünnet akidesine bağlı Hanefî bir mürididir. Kur'ân mesajının ve Hz. Muhammed'in (sav) güzel ahlâkının toplum tarafından özümserenerek yaşanır hale gelmesini hedeflemiş, söylediği hikmetlerinin yanı sıra yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla da İslâmiyet'in bölgede kalıcılığını sağlamıştır.

İslâmiyet'in Orta Asya bozkırlarında hayat bulup geniş kitlelere ulaşmasında Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin rolü önemlidir. Bununla birlikte o şâirlik yönünden daha çok ahlâkçılığ ile öne çıkmıştır. İhlâslı bir sûfi olarak halkı irşâd edip İslâmiyet'in onların gönlüne yerleşmesi için gayret göstermiştir. Onun *Divân-ı Hikmet*'te ve *Fakr-nâme*'de dile getirdiği tasavvufî düşünceleri Allah, âlem ve insan çerçevesinde oluşmuştur.

Ahmed Yesevî, sadece tasavvufî şiirlerden oluşan hikmetleriyle değil, Türklerin İslâmlaşma sürecinde oluşturduğu tasavvuf mektebi ile onların ruhlarında derin izler bırakmıştır. Onun tasavvufî düşünceleri ile oluşan ve pratik ahlâkı yaşanır hale getiren Türk sûfliği, felsefî fikirlerden uzak, basit ve sade dinî ve ahlâkî esasları telkin etmesi yönüyle eski Hind ve İran akidelerinin tesiriyle oluşan İran sûfliğinden farklıdır. Zira İran sûfliği daha çok nazarî yönü ile dikkat çekmiştir.

Kaynaklar:

- » ATTÂR, Ferideddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Erdem Yayınevi, 2. baskı İstanbul 1991.
- » el-BAĞDADÎ, Hatîb, *Târîhu Bağdad*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, Kahire 1931.
- » BARTHOLD, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, yayına hazırlayan: K.Yaşar Kopraman-A.İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- » BELÂZÜRÎ, *Fütûhu'l-Büldân*, tahkik: Abdullah Enis et-Tebba'-Ömer Enis et-Tebba', Beyrut 1987.
- » BİCE, Hayati, *Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet*, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- » CAHEN, Claude, *İslâmiyet*, çeviren: E. Nermi Erendor, Ankara 1990.
- » CÂMÎ, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çeviren: Lâmiî Çelebi, hazırlayanlar: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, Marifet Yayınları, 2.baskı İstanbul 1998.
- » CEBECİÖĞLU, Ethem, "Hoca Ahmed Yesevî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIV, Ankara 1993, s. 87-132.
- » DE WEESE, Devin, The Mashâ'ikh-i Türk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions, *Journal of Islamic Studies* 7:2 (1996), s. 180-207.
- » ERASLAN, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII, İstanbul 1977, s. 45-120.
- » —, *Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- » —, "Ahmed-i Yesevî", *Erdem Dergisi*, cilt: 7, sayı: 21, Ankara 1995, s. 799-819.
- » GÖKBULUT, Süleyman, *Necmeddin Kübrâ ve Kübrevîlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- » GUCDÜVÂNÎ, Abdülhalık, "Makâmât-ı Yusuf Hemedânî", *Hâce Yusuf Hemedânî, Hayat Nedir*

(*Rutbetü'l-Hayât*), çeviren: Necdet Tosun, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

- » GÜZEL, Abdurrahman, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basimevi, 3. baskı Ankara 2008.
- » ———, *Süleyman Hakîm Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basimevi, 3. Baskı Ankara 2008.
- » Hayit, Baymirza, "Türkistan Kadınlarının Yesevîlik Ananesi", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1992, s. 45-48.
- » HAZİNİ, *Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr*, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1995.
- » İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahkik: Ahmed Abdülvehhâb Fetüh, Kahire 1994.
- » İBN MÜLAKKIN, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, Meketebetü'l-Hancı, 3. baskı Kahire 1994.
- » İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Târih*, tahkik: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- » KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1966.
- » KENJETAY, Dosay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Ankara 2003.
- » KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, 8. baskı Ankara 1993.
- » RÂŞİD, Muhammed Rüstem, *Silsilenâme-i Meşâyih*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar no: 5204, Yeniler Kitaplığı 186.
- » es-SEM'ANİ, *el-Ensâb*, Ebu Sa'd Abdülkerim bin Muhammed bin Mansur el-Mervezî, tahkik: Abdurrahman bin Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut 1980.
- » SCHİMMELE, Anna Maria, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, çeviren: Ergun Kocabıyık, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001.
- » ———, *Sayıların Gizemi*, çeviren: Mustafa Kûpüşoğlu, Kabcacı Yayınları, İstanbul 1998, s. 265-273.
- » es-SÜLEMÎ, Ebu Abdurrahman, *Tabakâtu's-Süfiyye*, tahkik: Nureddin Şerîbe, Mısır 1986.
- » es-SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer, *Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Maârif)*, hazırlayanlar: H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul 1990.
- » ŞEKER, Fatih M., *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, TDV Yayınları, Ankara 2010.
- » et-TABERÎ, Muhammed İbn Cerir, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Fikir, 5. baskı Beyrut 1989.
- » TEKCAN, Münvever, *Hakîm Ata Kitabı*, İstanbul 2007.
- » TOSUN, Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İlam Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, III/1, s. 73-81.
- » ———, "Yesevîliğin ilk dönemine Âit Bir Risâle: Mirâtü'l-Kulûb", *İlam Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, s. 41-86.
- » ———, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri ve Tarikatı*, 2. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- » TSCHUDİ, Rudolf, *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, Berlin 1914.
- » TOGAN, Zeki Velidi, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 523-529.
- » TURAN, Osman "Türkler ve İslâmiyet", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı: 4, s. 457-485, Ankara 1946.
- » ———, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- » ———, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- » YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, 3. baskı İstanbul 2000.
- » ZEHEBÎ, *Siyeru 'Alâmi'n-Nübela*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.